

Andrzej F. Dziuba

Życie i działalność filozoficzna Mikołaja z Mościsk OP (1559—1632)

Studia Philosophiae Christianae 19/2, 59-82

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ F. DZIUBA

ŻYCIE I DZIAŁALNOŚĆ FILOZOFICZNA MIKOŁAJA Z MOŚCISK OP (1559—1632)

Wstęp. 1. Biografia. 2. Spuścizna filozoficzna. 3. Logika: 3.1. Rozumowania praktyczne. 3.2. Więż przyczynowa. 4. Podsumowanie.

WSTĘP

Polska myśl logiczna przełomu XVI i XVII wieku posiada już wiele monograficznych opracowań. Zwłaszcza czołowi logicy tego okresu: Jakub Górski (†1585), Adam Burski (†1611) i Marcin Śmiglecki (†1619?) doczekali się licznych i gruntownych opracowań¹. Wskazano w nich na prężność logiki tej epoki. Do grona wybitnych logików należy dołączyć także dominikanina Mikołaja z Mościsk. Wśród prac polskich logików tego okresu pozostawił on najbardziej kompletny a równocześnie przejrzysty i jasny wykład zasad logiki formalnej.

Pierwsze wzmianki biograficzne dotyczące Mikołaja z Mościsk ukazały się jeszcze za jego życia. Autorami ich byli: współbrat zakonny Abraham Bzowski² i kanonik krakowski Szymon Starowolski³. Oprócz tych dwóch notatek na później pisanych życiorysach zaciążyła biografia oparta na Aktach kapituły generalnej odbytej w Walencji w 1647 roku⁴. Lako-

¹ Por. np. S. Ziemiński: *Jakub Górski jako logik i myśliciel*, „Studia Filozoficzne”, 1962 nr 2, 87nn; I. Dąbska: *Adam Burski i jego Dialectica Ciceronis*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 20 (1974), 3—15; L. Nowak: „Logika” Śmigleckiego w opinii współczesnych i późniejszych, „Ruch Filozoficzny”, 26 (1968) 3; I. Dąbska: *Kilka uwag o Marcinie Śmigleckim i jego „Logice”*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, seria E, 1973 z. 5, 3—9.

² Propago D., *Hyacinthi Thaumaturgi Poloni*, Venetiis 1606, 87—95.

³ *Scriptorum Polonicorum Hecatontas*, Venetiis 1625, 101 (tłumaczenie polskie: *Setnik pisarzy polskich albo pochwały i żywoty stu najznakomitszych pisarzy polskich*, tłum. J. Starnawski), Kraków 1970, 193—194, 321.

⁴ *Vita Servi Dei Nicolai Moscicensis ex Capituli Generalis, Valentiae 1647 celebrati, de verbo ad verbum desumpta*. W: Nicolai Moscicensis, *Theologia moralis*, Cracoviae 1683, cz. 4, 94—95.

niczne i nie zawsze ścisłe informacje znajdują się w encyklopediach⁵. Wszystkie bibliografie, choć niekiedy mówią o jego twórczości bardzo obszernie, są niekompletne, pełne nieścisłości i dowolności w przeprowadzaniu opisu bibliograficznego poszczególnych dzieł⁶. Braki te posiada też Nowy Korbut⁷ oraz w mniejszym stopniu Bibliografia polska K. Estreichera⁸. Odnosi się to również do omówień Mikołaja z Mościsk zamieszczonych w biografiach czy katalogach osób znacznych⁹, dziejach zakonu dominikańskiego¹⁰, historiach literatury¹¹ oraz w wielu publikacjach z zakresu polskiej kultury¹². Nieścisłości zawierają niemal wszystkie opracowania poświęcone wybranym zagadnieniom z jego twórczości filozoficznej czy teologicznej¹³. Najpełniejszy życiorys oraz zestaw jego dorobku

⁵ F. M. Sobieszkański: *Mościcki (Mikołaj)*, W: *Encyklopedia Powszechna* S. Orgelbranda, Warszawa 1865, t. 18, 912n; W. Knapieński: *Mościcki (z Mościsk) Mikołaj*, W: *Encyklopedia Kościelna*, red. M. Nowodworski, A. Zaremba, S. Biskupski, Warszawa 1883, t. 15, 157—160; *Mościcki Mikołaj*, W: *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, Warszawa 1912, t. 48, 530; *Mościcki Mikołaj*, W: *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, wyd. Z. Chelmiecki, Warszawa 1912, t. 27—28, 229.

⁶ W. A. Maciejowski: *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830*, Warszawa 1852, t. 3, 172, 71 i nn; A. Jocher: *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauki w Polsce od zaprowadzenia w niej druku do roku 1830 włącznie*, Wilno 1843, t. 2, 325, 360, 363—364, 620, Wilno 1857, t. 3, 6, 53, 289, 332 i inne.

⁷ *Bibliografia literatury polskiej*, „Nowy Korbut”, t. 2, *Piśmiennictwo staropolskie*, Warszawa 1963, 544—545.

⁸ K. Estreicher: *Bibliografia polska*, Kraków 1908, t. 22, 582—586.

⁹ Por. np. M. Sieykowski: *Świątynia Pańska*, Kraków 1743, 311; F. Jaroszewicz: *Matka świętych Polska*, Kraków 1767, 375 (pod datą 31 VII); I. Chodynicki: *Dykcjonarz uczonych Polaków*, Lwów 1833, t. 2, 129n.

¹⁰ S. Baracz: *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, Lwów 1861, t. 2, 207—210; J. Quetif — J. Echard: *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, Torino 1961, t. 2, 546; R. Świętochowski: *Szkolnictwo teologiczne dominikanów*, W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, red. M. Rechowicz, Lublin 1975, t. 2, cz. 2, 271nn.

¹¹ F. Bentkowski: *Historia literatury polskiej*, Warszawa 1814, t. 2, 22; M. Wiszniewski: *Historia Literatury polskiej*, Kraków 1851, t. 6, 307, Kraków 1857, t. 9, 183, 223, 461.

¹² S. Fischer: *Matka Boska Bocheńska i jej kult na tle życia religijnego w dawnej Bochni*, Bochnia 1934, 98; J. Długosz: *Mecenat kulturalny S. Lubomirskiego (1583—1649)*, W: *Wiek XVII. Kontrreformacja, Barok. Prace z historii kultury*, red. J. Pelc, Wrocław 1970, 355; K. Górski: *Dzieje życia wewnętrznego dominikanów polskich w XVI—XVIII wieku (Problematyka i źródła)*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL”, 19 (1970), 81n.

¹³ W. Wicher: *Mikołaj z Mościsk, teolog moralista i pisarz ascetyczny z początku XVII w.*, „Przegląd Teologiczny”, 9 (1928), 209—225;

pisarskiego podał J. Kowalski w pracy doktorskiej przedstawionej na Wydziale Teologicznym KUL¹⁴. Autor zebrał wiele szczegółów z jego życia na podstawie różnych źródeł rękopiśmiennych. Podany zestaw pism jest prawie kompletny, choć i on posiada wiele niedokładności.

Przeprowadzając krytyczną weryfikację dotychczasowych ustaleń oraz poszerzając je o nowe badania archiwalne, przedstawiony zostanie najpierw życiorys Mikołaja z Mościsk, a następnie jego twórczość filozoficzna. W związku z tym, iż zachowała się tylko spuścizna z zakresu logiki, następnie ukazane zostaną dwa zagadnienia typowe: rozumowanie praktyczne i więź przyczynowa. W podsumowaniu znajdzie się krótka charakterystyka poglądów Mikołaja z Mościsk w kontekście ówczesnych stanowisk innych logików tego okresu.

1. BIOGRAFIA

W historiografii polskiej znany jest on jako Nicolaus Mosciensis, Mikołaj Mościcki, Nicolaus Mosticensis czy Mikołaj z Mościsk. Wydaje się, że najtrafniej będzie nazywać go Mikołajem z Mościsk, podobnie jak mówi się o Adamie z Opatowa, Aleksandrze z Hales czy św. Tomasz z Akwinu. Mikołaj z Mościsk urodził się najprawdopodobniej 5 VIII 1559 r. w Mościskach, miasteczku położonym w diecezji przemyskiej, w woj. ruskim. Przekazy źródłowe nie podają imion rodziców. Pierwsze nauki pobierał w tamtejszej szkole klasztornej dominikanów, ufundowanej w początkach XV w. Wpływem szkoły konwentualnej przypisać zapewne można zrodzenie się powołania, zrealizowanego w zakonie kaznodziejskim. Jednakże nie sposób pominąć też roli rodziców, którzy dbali o odpowiednie wychowanie religijne i moralne, zgodne z ogólnie przyjętymi zwyczajami wśród polskich, katolickich warstw mieszczańskich.

Po odbyciu rocznego nowicjatu złożył Mikołaj 30 VII 1575 r. w klasztorze św. Trójcy w Krakowie profesję prywatną, uro-

S. Ziemiński — A. Spirało: *Logika Mikołaja z Mościsk. Z badań nad logiką polską doby Odrodzenia*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1 (1957), 43nn; S. Ziemiński: *Mikołaj z Mościsk*, W: *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław 1971, 273.

¹⁴ *Nauka Mikołaja z Mościsk o modlitwie wewnętrznej*, Kraków 1966 (maszynopis). Fragment zawierający życie i spuściznę pisarską Mikołaja z Mościsk ukazał się jako artykuł: *Życie, działalność i spuścizna pisarska dominikanina Mikołaja z Mościsk (1559—1632)*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, 4 (1976), 147—164.

czystą zaś 6 VIII tegoż roku, po ukończeniu szesnastego roku życia. W czasie jego nowicjatu prowincjałem był Melchior z Mościsk, wybrany na to stanowisko ponownie w 1570 r., natomiast przeorem klasztoru — Dionizy Obrycki. Podczas nowicjatu Mikołaj z Mościsk zaczął uczęszczać do szkoły początkowej dla profesów — nowicjuszy w krakowskim konwencie. Szkoła ta pomagała w opanowaniu łaciny, uczyła także podstaw filozofii¹⁵. Następnie przeszedł do studium generalnego¹⁶. Można sądzić, że będąc *conventus Cracoviensis alumnus* dał się poznać jako nieprzeciętnie zdolny, skoro już jako kleryk 20 V 1582 r. został skierowany na studia zagraniczne do Bolonii¹⁷. Przed rokiem tym prowadził pomocnicze zajęcia z filozofii, jako spełnienie jednego z wymogów naukowo-formalnych dla ich podjęcia oraz bezpośrednio do nich przygotowanie. Odwołany z Bolonii 29 IX 1583 r., pozostał z niewiadomych przyczyn nadal za granicą, kontynuując studia z zakresu teologii. Pismem z 12 VII 1584 r. kapituła prowincjalna przeniosła go na dalsze studia do Padwy, gdzie w tym samym roku uzyskał stopień lektora. Po powrocie do kraju dokonał nostryfikacji lektoratu i po upływie dwóch miesięcy objął katedrę filozofii na okres czterech lat (1584—1589). Zajęcia te w krakowskim studium generalnym były jednocześnie spełnieniem wymogów stawianych kandydatom do wyższych stopni naukowych¹⁸. Wydaje się, że Mikołaj z Mościsk najpierw jako prymariusz wykładał logikę i dialektykę, choć w późniejszym okresie także i inne dyscypliny filozoficzne w ramach pozostałych dwóch katedr¹⁹. Świecenia kapłańskie

¹⁵ Por. J. Kłoczowski: *Kształcenie w polskiej prowincji dominikańskiej w początkach XVI w.*, „Zapiski Historyczne”, 34 (1969) 3, 113.

¹⁶ Podana przez Sz. Okolskiego informacja, iż Mikołaj z Mościsk był studentem Akademii Krakowskiej jest błędna („Quapropter Almae Academiae Cracoviensis alumnus quondam, domum Theologiae Magister Nicolazs Moscicensis de Ordine Praedicatorum Logices fundamenta ascribendo, ita de vobis praecatus fuit” — *Orbis Polonus, Splendoribus coel, triumphis mundi, pulchritudine animantium, decore aquatiliū, naturae septibiliū condecoratus, Cracoviae 1641*, t. 1, 340—341) ponieważ zachowane *Matricula Studii Cracoviensis* w połączeniu z Mościskami nie podają takiego imienia (*Pars tertia matriculae Studii Cracoviensis ab anno 1540 ad 1606* — rkps Biblioteka Jagiellońska, 630).

¹⁷ J. Quetif — J. Echard, dz. cyt., t. 2, 546.

¹⁸ Por. Z. Włodek: *Filozofia a teologia w ujęciu mistrzów krakowskich*, W: *Filozofia Polska XV wieku*, Warszawa 1972, 59—60.

¹⁹ Por. np. F. Bentkowski, dz. cyt., t. 2, 22; M. Wiszniewski, dz. cyt., t. 9, 461.

przyjął przed wyjazdem na studia (1582) lub też bezpośrednio po powrocie (1584)²⁰.

Przebywając w Krakowie lektor Mikołaj z Mościsk wpisał się w 1585 r. do Bractwa Różańcowego przy kościele klasztornym św. Trójcy. Od 1587 r. na mocy nominacji generała zakonu S. Fabri'ego, a następnie M. H. Beccarii'ego pełnił funkcję promotora tego Bractwa, zajmując się młodzieżą akademicką oraz elitą świeckich katolików skupionych w Bractwie. Przez trzy lata (od IX 1589 r. do IX 1592 r.) pełnił urząd kaznodziei w klasztorze Bożego Ciała we Lwowie. Z chwilą rozpoczęcia pracy kaznodziejskiej otrzymał także tytuł kaznodziei generalnego, który miał wtedy charakter stopnia naukowego. Bakalaureat teologii uzyskał w krakowskim studium generalnym 27 V 1592 r.²¹ Natomiast magisterium (doktorat) teologii otrzymał tamże 6 II 1594 r. będąc jednym z ośmiu doktorów, jakich miała prawo w tym okresie posiadać polska prowincja. Po zatwierdzeniu doktoratu rozpoczął wykłady kazusów sumienia w kapitułarzu klasztornym w Krakowie. Wykłady te cieszyły się dużym powodzeniem, gromadząc licznych słuchaczy spoza konwentu krakowskiego²². Pobyt magistra Mikołaję w Krakowie trwał jednak krótko, ponieważ w 1594 r. wyjechał w sprawach zakonnych do Warszawy oraz do Rzymu, zapewne do generała zakonu. Od następnego roku ponownie pracował w klasztorze krakowskim, pełniąc oprócz zajęć naukowo-dydaktycznych funkcję regensa (rektora) studium krakowskiego. Stanowisko to, które objął prawdopodobnie pod koniec 1593 r. piastował z przerwą jako bezpośredni następca S. Lubomłczyka do 1603 r.

W 1595 r. doszło do nieporozumień pomiędzy prowincją polską zarządzaną przez Feliksa z Sieradza, a klasztorami wschodnimi, którym patronował klasztor lwowski. W sporach tych brał czynny udział Mikołaj z Mościsk, opowiadając się zdecydowanie za całością granic prowincji polskiej. Dla złagodzenia konfliktu prowincjał mianował go przeorem lwowskim i wikariuszem kontraty ruskiej. Urzędów tych jednak nigdy nie objął, choć prawnie posiadał je od 18 VIII 1598 r.

---

²⁰ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie nie posiada *Liber ordinandorum* do roku 1647.

²¹ Błędne daty podają np.: R. Świętochowski, art. cyt., 271; R. Świętochowski — A. Chruszczewski: *Polonia Dominicana apud extraneos 1520—1800*, W: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222—1972*, red. J. Kłoczowski, Warszawa 1975, t. 2, 478.

²² Vita, art. cyt., 95; Sz. Starowolski, dz. cyt., 101.

Po odwołaniu go z tych urzędów nadal zajmował się tą sprawą, kierując osobiste pismo do generała zakonu M. H. Becarii'ego, datowane dn. 28 V 1599 r.²³ Dn. 19 VIII 1598 r. został zamianowany przeorem klasztoru św. Jakuba w Sandomierzu. W 1600 r. objął na sześć lat przeorstwo klasztoru w Bochni, założonego przez królową Jadwigę w 1375 r. Jako przeor troszczył się m.in. o kult Matki Bożej w klasztorным kościele.

Prawdopodobnie pod koniec przeorstwa w Bochni objął rządy konwentem płockim i kontratą mazowiecką. Rezydencją jego jako wikariusza był klasztor św. Dominika w Płocku, przeżywający w tym okresie szczególny rozkwit²⁴. Jednocześnie brał czynny udział w zakładaniu sochaczewskiego klasztoru sióstr dominikanek trzeciego zakonu. Zaangażowany był także w reformę benedyktynek chełmskich, gdzie dał się poznać jako zwolennik obostrzonej papieskiej klauzury zakonnej w klasztorach żeńskich. O jego postawie w opowiadaniu się za utrzymaniem się dawnej surowszej obserwancji informują także kroniki dominikanek „Na Gródku” i dominikanek przemyskich. Pod koniec drugiej kadencji przeorstwa płockiego i zarządu kontratą mazowiecką miały miejsce burzliwe wydarzenia w łonie zakonu. Grupa ojców, którym przewodzili Jacek Mlecki i Wincenty Bloch, oskarżyła Mikołaja z Mościsk o stronnictwo i krzywdzenie niektórych zakonników. Mikołaj skierował do rady prowincji memoriał, domagając się zbadań sprawy i wymierzenia sprawiedliwości. Nastąpiło to na kapitule prowincjalnej w Lublinie w 1611 r., która zastosowała sankcje karne wobec obu oskarżycieli. Powołała także komisję stałą porozumiewawczą, mającą na celu rozstrzygnięcie spornych problemów. W skład komisji weszło dwóch przedstawicieli konwentu krakowskiego, z których jednym był Mikołaj z Mościsk, oraz dwóch z pozostałych klasztorów, tj. z Płocka i Lublina.

Dn. 3 IX 1611 roku Mikołaj z Mościsk powrócił do Krakowa, gdzie pozostał do końca życia. Położył duże zasługi przy założeniu klasztoru sióstr dominikanek „Na Gródku”²⁵. Pełnił tam również obowiązki kierownika duchownego i spo-

²³ *Epistolae Summorum Pontificum* — rkps Archiwum Dominikanów w Krakowie, Pp 52, dokument nr 150 k. 1.

²⁴ Por. A. J. Nowowiejski: *Płock. Monografia historyczna*, Płock 1917, 507—511; *Dzieje Płocka*, Płock 1973 passim; W. Müller: *Diecezja płocka od drugiej połowy XVI w. do rozbiorów*, „Studia Płockie”, 3 (1975), 153nn.

wiednika. Te same funkcje wykonywał u sióstr norbertanek na Zwierzyńcu. Pozostawał w bliskich kontaktach z Dorotą Kątską (+1643 r.), ksienią zwierzyńską, której dedykował swoje trzy dzieła ascetyczno-mistyczne. W tym okresie był także zaangażowany w spory teologiczne z arianami²⁶. Był to najintensywniejszy okres jego życia, jeśli chodzi o pracę naukową, umożliwiającą dzięki zwolnieniu go z wszelkich obowiązków administracyjnych. W tym czasie powstały prawie wszystkie jego dzieła teologiczno-moralne i ascetyczno-mistyczne²⁷. Jednocześnie prowadził wykłady z teologii moralnej w studium generalnym. Kontynuował też publiczne wykłady kazusów sumienia. W wielu dokumentach nazywany jest *pater provinciae*²⁸. Jest faktem, że biskup krakowski Marcin Szyszkowski jako senator zasięgał u niego rady w sprawach rządów państwem, a jako kapłan i rządcą diecezji radził się w sprawach teologiczno-moralnych. Proponował mu także sufraganię krakowską. Mikołaj z Mościsk odmówił jednak przyjęcia tej godności, pragnąc prowadzić nadal życie zakonne. Zmarł tknięty apopleksją w Krakowie 6 VI 1632 r. w wieku 73 lat, w 58 roku profesji zakonnej, po odprawieniu Mszy św. w uroczystość Trójcy św., do której żywił szczególne nabożeństwo²⁹. Pochowany został w klasztornej kościele.

²⁵ *Kronika albo opisanie postępów a zachodów około fundowania Pauen Dominikanek na Gródku w Krakowie* — rkps Biblioteka Sióstr Dominikanek „Na Gródku”, 14, k. 16, 42, 68, 126.

²⁶ A. Bzowski, dz. cyt., 89; K. Chodykiewicz: *De rebus gestis in Provincia Russiae Ordinis Praedicatorum. Commentarius libri XI digestus*, Berdyczów 1780, 333; J. I. Kraszewski: *Okruszyńcy. Uczeni i pisarze Zakonu Kaznodziejskiego*, Warszawa 1856, t. 1, 220.

²⁷ Rada konwentu krakowskiego dnia 3 I 1614 roku podjęła uchwałę pozwalającą magistrowi Mikołajowi z Mościsk na wypożyczenie książek z biblioteki klasztornej bez jakichkolwiek ograniczeń, ponieważ są one mu potrzebne do pisania jego dzieł: „Eodem die conclusum est, ut r.p. fratri Nicolao Mosticensi, s. theol, mgr., libri quidam necessarii eidem ex Bibliotheca communi extracti commendatur (ad) scribendum quorundam librorum” — rkps *Primus libri Consiliorum Conventus Cracoviensis SS. Trinitatis ab anno Domini 1596* — Archiwum Dominikanów w Krakowie, Kr 10, k. 33. Na takie postawienie sprawy mogły mieć wpływ także uprzednie darowizny Mikołaja z Mościsk dla biblioteki konwentu krakowskiego. Por. R. Świętochowski: *Biblioteka OO. Dominikanów w Krakowie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 33 (1976), 302.

²⁸ Zapewne pod wpływem tej nazwy kilku autorów nazywa Mikołaja z Mościsk prowincjałem: W. A. Maciejowski, dz. cyt., t. 3, 710; F. M. Sobieszkański, art. cyt., 912.

²⁹ Vita, art. cyt., 95; L. Teleżyński: *De rebus Provinciae S. Hyacinthi Ord. Praed. (od 1216 do 1791)* — rkps Biblioteka Kórnicka w

Wszystkie znane notatki biograficzne poświęcone Mikołajowi z Mościsk wydają o nim pozytywne świadectwo jako o człowieku i zakonniku. Pomimo spełnianych w zakonie funkcji cechowała go osobista skromność, ogromna sumienność, odpowiedzialność i niezwykła pracowitość. Cechy te wpłynęły na uznanie, jakim cieszył się nie tylko wśród najbliższych, lecz także w całej prowincji polskiej oraz u biskupów i osób świeckich. Dzięki swemu wykształceniu oraz wybitnej osobowości odegrał znaczną rolę w polskiej prowincji dominikanów przełomu XVI i XVII w. Wywarł także wpływ na rozwój życia zakonnego, szczególnie przez swe dzieła ascetyczno-mistyczne. Również dzisiejsi badacze podkreślają jego znaczenie jako wybitnego pisarza dominikańskiego w zakresie filozofii, zwłaszcza logiki, i teologii³⁰.

2. SPUSZCZNA FILOZOFICZNA

Piśmiennictwo naukowe z zakresu filozofii z przełomu XVI i XVII stulecia ukazuje się nadal w języku łacińskim. Podobnie zatem dzieła Mikołaja z Mościsk z tego zakresu także zredagowane są w tym języku. Po części przyczyną tego stanu było istnienie tylko w języku łacińskim wyrobionej terminologii filozoficznej. Inna przyczyna skłaniająca do posługiwania się językiem łacińskim w dziełach naukowych, wynikała z chęci i potrzeby międzynarodowego zrozumienia i porozumienia w tym zakresie³¹. Oczywiście dzieła te w przeważającej większości miały charakter podręczników obejmujących zasadniczo kurs szkolny filozofii, względnie opracowanie oddzielnych jej części (szczególnie logiki) dla użytku szkolnego³².

Spuszczna filozoficzna Mikołaja z Mościsk stanowi, zasadniczo, owoc jego działalności na pierwszym etapie kariery naukowej, która w szkolnictwie dominikańskim, podobnie jak i we wszystkich ówczesnych uniwersytetach, rozpoczęła się

Kórniku, 91 I F, k. 221; J. Quetif — J. Echard, dz. cyt., s. 2, 546.

³⁰ S. Ziemiński — A. Spiralo, art. cyt., 46, 48, 69; K. Górski: *Teologia ascetyczno-mistyczna* (wiek XVI—XVIII), W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, red. M. Rechowicz, Lublin 1975, t. 2, cz. 1, 440; S. Ziemiński: *Mikołaj z Mościsk*, art. cyt., 273; W. Wicher, art. cyt., 225.

³¹ Por. P. Rybicki: *Odrodzenie*, W: *Historia Nauki polskiej*, red. B. Suchodolski, Wrocław 1970, t. I, 219; W. Wąski: *Piśmiennictwo staropolskie w przedmiocie zagadnień etycznych*, „Przegląd Filozoficzny”, 22 (1919) 68.

³² Tenże: *Historia filozofii polskiej*, Warszawa 1958, t. 1, 67.

od stopnia lektora i zajęć w ramach katedry filozofii³³. Zajęcia prowadzono zasadniczo w oparciu o teksty Arystotelesa, zgodnie z interpretacją św. Tomasza z Akwinu. Warto dodać, że przez pewien czas, tak w całym zakonie, jak i w Polsce, posługiwano się także podręcznikiem Piotra Hiszpana (+1277), *Summulae logicales*. Podręcznik ten jednak szybko zarzucono na korzyść dawnych wykładów logiki, które z przyzwyczajenia nadal nazywano *Summula*.

Zgodnie jednak z najogólniejszymi tendencjami Odrodzenia, także i na gruncie logiki dokonuje się recepcja filozofii starożytnej. Myśl Renesansu zwraca się ku pisarzom zapomnianym przez okres średniowiecza. Na nowo odczytuje się pisma Arystotelesa, Cicerona, Seneki i wielu innych autorów. Istnieje jednak dążenie do bezpośredniego poznania mistrzów starożytnych, niezależnie od tradycji komentatorskich³⁴. Bardzo rozwijają się tendencje stoickie i epikurejskie, które znalazły znakomity wyraz w polskiej logice przełomu XVI i XVII wieku³⁵. Jednym z przejawów jest bez wątpienia dorobek filozoficzny Mikołaja z Mościsk.

1. *Institutionum logicarum libri septem*. Per Fr. Nicolaum Moscicensis Doctorem theologum ex ordine praedicatorum, editi. in quibus universa, quae ad eum facultatem necessaria sunt, succincte et sufficienter, atque adeo Marte, ingeniosa inventus Logicen intelligere, as in ea proficere valeat. Cracoviae (Kraków), ex officina Andreae Petricovii Anno Domini 1606, 8°, kk. nlb. 2, ss. 157. W znanych bibliografiach tytuł występuje w kilku różnych wersjach: *Logicarum institutionum*³⁶, *Institutionum logicalium*³⁷, *Logicalium institutio-*

³³ Por. R. Świętochowski: *Szkolnictwo*, art. cyt., 216—222; P. Kielar: *Studia nad kulturą szkolną i intelektualną dominikanów prowincji polskiej w średniowieczu*, W: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222—1972*, red. J. Kłoczowski, Warszawa 1975, t. 1, 271—306 passim.

³⁴ Por. B. Suchodolski: *Spoleczne i filozoficzne problemy polskiego Odrodzenia*, „Myśl Filozoficzna”, 1953 nr 4, 24; J. Czerkawski: *Filozofia polska do końca XVIII wieku*, W: *Wkład Polaków do kultury świata*, red. M. A. Krąpiec i inni, Lublin 1976, 170.

³⁵ Por. S. Ziemiński: *Z zagadnień logiki polskiej doby Odrodzenia*, „Myśl Filozoficzna”, 1953 nr 4, 67; J. Czerkawski, art. cyt., 170; W. Tatarkiewicz: *Zarys dziejów filozofii w Polsce*, Kraków 1948, 10; W. Wąski: *Historia*, dz. cyt., t. 1, 113; B. Suchodolski, art. cyt., 24.

³⁶ Por. F. Bentkowski, dz. cyt., t. 2, 22; Sz. Starowski, dz. cyt., 101.

³⁷ Por. J. Kowalski: *Mikołaj z Mościsk*, W: *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław 1976, t. 21, 129; F. M. Sobieszkański, art. cyt., 912; K. Chodykiewicz, dz. cyt., 332; J. Kowalski: *Zycie*, art. cyt., 158.

num³⁸ i *Institutiones logices*³⁹. Egzemplarze *Institutionum logicarum* znajdują się np. w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, 50860 I, 221996 I. Karty nadliczbowe oprócz tytułu zawierają wiersz dedykacyjny, który warto przytoczyć w całości:

*Faelices hastae Maurortis in agmine primae
Mostili quondam sanguine purpureae
Vestra pace, precor, Logices iste mens libellus
In Zamosciade lumina deveniat.
Sic Ione nata iubet Pallas, sic arbiter olim
Et ferri, et calami, Maximus ille Sarius*⁴⁰.

Strony nadliczbowe zawierają także herb rodu Zamojskich oraz właściwą dedykację napisaną w styczniu 1606 roku w konwencie krakowskim. Ostatnia strona dzieła zawiera *Errata quae propter absentiam Authoris irrepferunt*. Logika dedykowana jest Tomaszowi Zamojskiemu, synowi hetmana Jana Zamojskiego, studentowi Akademii Zamojskich.

Omawiany podręcznik powstał na podstawie wykładów w ramach pierwszej katedry filozofii w studium generalnym w Krakowie, prowadzonych od roku 1584. Autor, jak wspomniano już wyżej, jako lektor wykładał bowiem najpierw logikę i dialektykę. Wydaje się także, iż stanowiła ona (*Logika Mikołaja z Mościsk*) pomoc dla studentów w przygotowywaniu egzaminów. Tym bardziej, że jak wskazuje sam tytuł podawała ona tylko wstępne i bardzo zarysowane wiadomości, choć w formie bardzo syntetycznej obejmowała prawie wszystkie zasadnicze elementy kursu logiki epoki Renesansu.

Drugie wydanie *Institutionum logicarum* ukazało się w Coloniae Agrippinae (Kolonia) apud Joannem Crithium sub signe Galli Anno MDCXIV (1614), 8°, kk. nlb. 2, ss. 160. Wspomniane wersje tytułu odnoszą się także i do tego wydania. Gdy idzie zaś o występowanie w bibliotekach, to jest częstsze niż pierwszej edycji, np.: Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, 390889 I, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, 28.20.3.2522 (z wieloma brakami), Biblioteka Kórnicka w Kórniku, 127135, Biblioteka Narodowa w Warszawie, XVII.2.836, Biblioteka Seminarium Duchownego w Lublinie, 4897. Wydanie to zawiera tę samą dedykację, a w zakresie treści stanowi przedruk poprzedniego wydania.

³⁸ Por. K. Chodykiewicz, dz. cyt., 332.

³⁹ Por. A. Jocher, dz. cyt., t. 2, 60, por. także: M. Sieykowski, dz. cyt., 311.

⁴⁰ *Institutionem logicarum ...*, Cracoviae 1606, 2.

Omawiany podręcznik oprócz wstępu zawiera siedem zasadniczych części w następującym układzie:

De praedicabilibus,

De praedicamentis,

De enuntiatione seu propositione,

De syllogismo formali, id est, de syllogismorum formatione,

De syllogismo demonstrative, quicorrespondet duobus posteriorum,

De syllogismo probabili seu dialectico disputativo,

De syllogismo sophistico.

Na wstępie Mikołaj z Mościsk podaje wyjaśnienia dotyczące stosunku logiki do dialektyki, podejmując tym samym bardzo dyskutowany i aktualny temat w logice Odrodzenia. Księgi pierwsza i druga zawierają tradycyjny podział orzeczników i kategorii. W dalszej części dzieła (księga trzecia) omawia stosunkowo szeroko klasyfikację zdań w sensie logicznym, analizę zdań modalnych i zdań hipotetycznych. Szczególnie interesujące są wywody na temat zdań złożonych, spójników międzyzdaniowych oraz reguł rozumowania opartych na zdaniach hipotetycznych. Księga czwarta obejmuje bardzo jasny wykład teorii sylogizmu kategorycznego. Następną część poświęcona jest sposobom dowodzenia, rodzajom związków przyczynowych i ich znaczeniu w nauce oraz elementom teorii adekwatności zdań ogólnych. W pozostałych księgach omówione są rodzaje rozumowań praktycznych oraz teoria błędów rozumowania.

2. *Elementa logices in septem partes distincta auctore F. N. M. Ord. Praedicatorum. Superiorum permissu. Cracoviae (Kraków) ex officina Francisci Caesarii anno 1625, 12°, ss. 284, 1 tabl.* Egzemplarz *Elementa* znajduje się m.in. w Bibliotece Jagiellońskiej, 50827 I. Dzieło to dedykowane jest Stanisławowi Lubomirskiemu, podczaszemu królewskiemu i jego synom Michałowi, Aleksandrowi, Sebastianowi, Jerzemu i Konstantemu. Na stronach nadliczbowych zamieszczony został także herb rodu Lubomirskich. Jest to nowe, poprawione i uzupełnione wydanie poprzedniego podręcznika. Zapewne pod wpływem krytyki i dostrzeżenia niedociągnięć Mikołaj z Mościsk podjął się przeredagowania *Institutionum logicarum*. Sam pisze w przedmowie do wersji poprawionej: „Haec *Elementa* alio quidem sub titulo edita verum ab authoris absentiam non sine mendis. Postea alibi iterum irrequisitio auctore recusa. Tandem etiam contra emendatum exemplar atque

transmissum mendose impressa. Non restabat aliud, nisi in praesentia authoris illa imprimi, et ab erroribus quibus hactenus scatebat expurgari”⁴¹.

Drugie wydanie *Elementa logices* ukazało się w Krakowie w oficynie wydawniczej Łukasza Kupisza w roku 1650 w 24°, kk. nlb. 5, ss. 243, 4 tabl. Wydanie to zachowało się np. w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, 53878 I. Edycja ta stanowi przedruk wydania z 1625 roku. Zamieszczono tu tylko dodatkowo we wstępie imprimatur wystawione przez P. Niewiarowskiego, przeora konwentu krakowskiego, datowane 20 października 1650 roku.

W zakresie układu treści i podziału poszczególnych ksiąg wersja ta nie różni się w stosunku do *Institutionum logicarum*. Natomiast w zakresie treści można dostrzec wzbogacenie wielu fragmentów, tak co do formy jak i materii przedstawianych zagadnień logiki. Autor zatem pod koniec swego życia zdobył się na wysiłek przeredagowania dzieła, które już nie było wprost związane z jego działalnością naukowo-dydaktyczną (wykładał bowiem kazusy sumienia i zagadnienia związane z teologią moralną).

3. *Rudimenta logices doctissime et clarissime collecta*. W bibliografii prac Mikołaja z Mościsk u S. Barączka⁴² tytuł ten występuje jako określenie jedyne go dzieła filozoficznego, przy czym daty wydań nie pokrywają się z wydaniami *Institutionum* i *Elementa*. W kilku bibliografiach tytuł ten występuje na określenie trzeciego dzieła Mikołaja z Mościsk obok dwóch wyżej omówionych⁴³. Wreszcie *Rudimenta* to tytuł dzieła dominikańskiego filozofa drugiego obok *Institutionum*⁴⁴.

Ostatecznie wydaje się, że wbrew bibliografii A. Jochera⁴⁵ należy przyjąć, iż tytułem tym, oprócz wydań *Institutionum* i *Elementa* (omówionych wyżej) określone zostały dalsze wydania tego ostatniego dzieła. Zatem druga wersja logiki Mikołaja z Mościsk doczekała się także dwóch wydań zagranicznych. Dzieło to drukowano w oficynach kolońskich, w ro-

⁴¹ *Elementa logices ...*, Cracoviae 1625, 5.

⁴² Dz. cyt., t. 2, 209; por. także: Mościcki Mikołaj, W: *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, art. cyt., 229.

⁴³ S. Ziemiński — A. Spiralo, art. cyt., 47; K. Estreicher, dz. cyt. t. 22, 585.

⁴⁴ K. Górski: *Dzieje Życia*, art. cyt., 83.

⁴⁵ Dz. cyt., t. 2, 60; por. także: W. Wąski: *Historia*, dz. cyt., t. 1, 122; H. Struve: *Historia logiki jako teorii poznania w Polsce*, Warszawa 1911, 172.

ku 1625 oraz w roku 1671⁴⁶. Jest mało prawdopodobne jeszcze jedno inne wydanie kolońskie w roku 1625 odnotowywane przez Estreichera⁴⁷. Trudno podać jakiegokolwiek dane bibliograficzne odnośnie do tych wydań, ponieważ aktualnie nie udało się odszukać żadnego egzemplarza z tych edycji.

4. *Elementa ad universam Aristotelicam speculativam philosophiam*. Niestety dzieło to nie dochowało się do naszych czasów i najprawdopodobniej zaginęło jeszcze w rękopisie, zakładając naturalnie jego pełną redakcję. Przytoczony wyżej dokładny tytuł podaje współczesny Mikołajowi z Mościsk, dominikanin Abraham Bzowski⁴⁸. Fakt istnienia opracowania zawierającego kompendium całej filozofii potwierdza także Szymon Starowolski⁴⁹. Również nieco późniejszy L. Teleżyński odnotowuje istnienie takiego dzieła⁵⁰. Opracowanie to prawdopodobnie powstało na podstawie prowadzonych wykładów z filozofii, opartych na tekstach Arystotelesa od roku 1585 w krakowskim studium generalnym. Należy bowiem przypuszczać, że po początkowych zajęciach w ramach katedry logiki i dialektyki Mikołaj z Mościsk przejął, przynajmniej na jakiś czas, zajęcia w ramach pozostałych dwóch katedr filozofii. Dzieło to rzuciłoby wiele światła na całokształt zainteresowań filozoficznych omawianego filozofa. Można tylko przez analogię do podobnych dzieł tego okresu wносить pewne spostrzeżenia odnośnie do treści i sposobu prezentowania nauki Arystotelesa.

Powyższe dwie pozycje bibliograficzne wyczerpują znaną i dostępną obecnie spuściznę filozoficzną Mikołaj z Mościsk. Nie jest jednak wykluczone, że dalsze poszukiwania i badania odkryją jeszcze inne jego prace. Jest to zwłaszcza możliwe w zakresie nie znanych wykładów rękopiśmiennych, zwłaszcza sporządzonych przez skryptorów. Dwa znane podręczniki umożliwiają odtworzenie systemu logiki reprezentowanego przez Mikołaj z Mościsk.

3. LOGIKA

Z całości systemu logiki zaprezentowanego przez Mikołaj z Mościsk jawi się wiele zagadnień, które zawierają liczne ele-

⁴⁶ Por. K. Estreicher, dz. cyt., t. 22, 585; S. Ziemiński — A. Spirało, art. cyt., 47.

⁴⁷ Dz. cyt., t. 22, 585.

⁴⁸ Dz. cyt., 94.

⁴⁹ Dz. cyt., 101.

⁵⁰ Dz. cyt., 221.

menty logiki Odrodzenia. Z konieczności jednak podjęte zostaną tu tylko dwa zagadnienia, jak się wydaje szczególnie interesujące i kluczowe dla logiki dominikańskiego autora. Najpierw zwrócona zostanie uwaga na problematykę rozumowania praktycznego, tak istotnego w całości systemu Mikołaja z Mościsk. Wreszcie podjęte zostanie zagadnienie więzi przy czynowej.

3.1. ROZUMOWANIA PRAKTYCZNE

Rozumowania stanowią źródła i podstawy argumentacji praktycznej i sztuki dysputowania. W regułach rozumowań występują różnych typów związki rzeczowe, będące podstawą wnioskowania. Owe związki rzeczowe stanowią źródło argumentacji i na ich opierają się reguły rozumowań, które stanowiły od czasów starożytnych dział logiki stosowanej, obejmującej również pewne typy rozumowań stosowanych praktycznie, nie mieszczących się w ramach reguł tradycyjnej logiki formalnej.

Występujące u Mikołaja z Mościsk rodzaje rozumowań praktycznych dzieli on na cztery grupy ze względu na różne typy związków rzeczowych występujące w tych rozumowaniach: 1. *Locus circa rem*. 2. *Locus intra rem*. 3. *Locus extra rem*. 4. *Locus contra rem*.⁵¹

Pierwsza grupa zawiera rozumowania oparte na relacjach pomiędzy rzeczami, jak związki przyczynowe, stosunki różnych rodzajów całości do ich części, współwystępowanie w czasie i miejscu pewnych przedmiotów. Spotkać tu można interesujące zagadnienia z pogranicza logiki i językoznawstwa, dotyczące przekształcenia zdań w ich strukturach logicznych nie naruszając ich równoważności dzięki wymianie wyrazów należących do różnych kategorii gramatycznych w obrębie tej samej rodziny wyrazów.

Autor wyróżnia dwa typy uprawnionych rozumowań; oparte na związkach cech abstrakcyjnych z cechami konkretnymi (*locus a coniugatis*)⁵², oparte na regułach zastępowania w zdaniach przymiotników przez przysłówki (*locus a casibus*).

⁵¹ Występujące w podręczniku logiki Mikołaja z Mościsk łacińskie określenie *locus* oznacza w sensie węższym źródło argumentacji, natomiast w sensie szerszym rozumowanie oparte na określonym związku rzeczowym, empirycznym.

⁵² *Locus a coniugatis* Mikołaj z Mościsk wyjaśnia następująco: „*Coniugata hic dicuntur abstractum et concretum: ut bonitas et bonum. Religio as religiosus. Dicuntur autem coniugata, quia sunt coniuncta una et eadem significatione*” — *Institutionum*, dz. cyt., 139.

W ramach pierwszego typu występują dwie reguły: 1. Jeżeli możemy orzec abstrakcyjną własność o abstrakcyjnej własności, to również można orzec konkretną własność o konkretnej własności; 2. Jeżeli neguje się przysługiwanie abstrakcyjnemu abstrakcyjnemu, to również neguje się przysługiwanie konkretnemu konkretnemu (tzw. *maxima negativa*). Ta ostatnia reguła powstaje przez zanegowanie obu członów równoważności (względnie implikacji) występujących w regule pozytywnej⁵³.

Przy typie rozumowań *locus a casibus*, występuje zastępowanie przymiotników przez przysłówki w zdaniach sobie równoważnych. Reguła ta brzmi następująco: jeżeli przymiotnik orzeka się o przymiotniku, to przysłówek można orzec o przysłówku. Istnieje tu także *maxima negativa*, polegająca na wprowadzeniu negacji do obu członów zasady: jeżeli przymiotnika nie można orzec o przymiotniku, to przysłówka nie można orzec o przysłówku⁵⁴.

W grupie tej Mikołaj z Mościsk omawia także sposoby rozumowań oparte na różnych pojęciach całości, jako całość ogólna⁵⁵, całość w sposobie istnienia⁵⁶, całość ilościowa⁵⁷, całość integralna⁵⁸, całość czasu i całość miejsca⁵⁹. Autor podaje również dwa rodzaje rozumowań, w których używa się pojęć różnych typów całości: a) rozumowania przechodzące od pewnych całości do ich części; b) rozumowania przechodzące od części do całości.

Dla rozumowań przechodzących od części do całości ogólnej istnieje następująca zasada: orzekając o czymś rodzaj niższy można orzec o nim także rodzaj wyższy. Nie ma tu reguły negatywnej. Przy rozumowaniach przechodzących zaś od pojęcia całości ogólnej do jej części ważna jest *maxima nega-*

---

⁵³ Obie wspomniane reguły nie mieszczą się w ramach teorii sylogizmu kategorycznego jak i hipotetycznego.

⁵⁴ *Institutionum*, dz. cyt., 140.

⁵⁵ *Totum universale* oznacza taką całość, która jest klasą nadrzędną (rodzajem w stosunku do gatunku lub gatunkiem w stosunku do indywiduum).

⁵⁶ *Totum in modo* oznacza całość, która jest objęta przez pojęcie ogólne użyte bez żadnego określenia zwięzającego jego zakres.

⁵⁷ *Totum in quantitate* służy na oznaczanie pewnego zbioru składającego się z szeregu przedmiotów.

⁵⁸ *Totum integrale* oznacza całość składającą się z części powiązanych integralnie.

⁵⁹ *Totum temporale* obejmuje wszystkie momenty czasu, natomiast *totum locale* wszystkie miejsca.

tiva: jeżeli o czymś nie można orzec całości ogólnej, to również nie można orzec żadnej z jej części.

Omawiając reguły rozumowań posługujących się pojęciem *totum in modo* Mikołaj z Mościsk zwraca uwagę m.in. na zagadnienie różnych funkcji pojęć determinujących przy tworzeniu nazw złożonych. Przyjmując istnienie całości wyrażonej przez pewne pojęcie ogólne, użyte bez determinacji, przyjmujemy z natury określony sposób istnienia tej całości i z tym sposobem musimy się liczyć w rozumowaniu⁶⁰. Reguły rozumowań występujące w tym sposobie są analogiczne jak w pojęciu całości ogólnej.

Mikołaj z Mościsk podkreśla następnie, że to co przysługuje *totum in quantitate* (pojętej dystrybutywnie) to przysługuje także każdej jej części. Cokolwiek orzekamy o całości ilościowej to należy orzec o dowolnej części, mówi reguła pozytywna. Negatywna zaś: cokolwiek odmawiamy całości ilościowej, należy odmówić każdej z jej części. Natomiast przy rozumowaniach przechodzących od części do całości ilościowej: cokolwiek orzekamy o wszystkich częściach wziętych oddzielnie, możemy orzec też o całości. Istnieje także analogiczna reguła negatywna.

Totum integrale Mikołaj z Mościsk ujmuje w sposób kolektywny, a więc pewne cechy orzekane o tym typie całości nie muszą przysługiwać jej częściom. Jedynie cechy istnienia oraz nieistnienia mogą być orzekane zarówno o całości integralnej, jak i o jej *partes integrales*. Przy rozumowaniach przechodzących od pojęcia *totum integrale* do jej części i w rozumowaniach przechodzących od części istotnych do całości Mikołaj z Mościsk stawia zasadę: jeżeli przyjmujemy istnienie całości integralnej, to należy przyjąć istnienie każdej jej części istotnej. Zasada negatywna, zdaniem dominikanina, byłaby niesłuszna. Natomiast w przechodzeniu od części do całości tego typu obowiązuje zasada, że jeśli nie ma pewnej części istotnej to nie ma całości⁶¹.

Całość czasu i miejsca Mikołaj z Mościsk ujmuje dystrybutywnie⁶². Z pojęciem całości czasu związana jest zasada: co istnieje zawsze, to istnieje też w danym momencie czasu; czego nie ma w pewnym momencie czasu, tego nie ma zaw-

⁶⁰ Pojęcie ogólne użyte bez determinacji oznacza w podręcznikach dominikańskiego filozofa pewną całość w sposobie istnienia.

⁶¹ *Destructa parte integrali, destruitur et ipsum totum.*

⁶² Całość czasu dla Mikołaja z Mościsk oznacza każdy moment czasu, a całość miejsca, każde miejsce.

sze. Odnośnie pojęcia całości miejsca: cokolwiek odmawiamy całości miejsca, odmawiamy też i jej części. Zaś pozytywnie: cokolwiek przysługuje całości miejsca, przysługuje też i jej części.

Wśród rozumowań praktycznych w grupie *locus circa rem* Mikołaj z Mościsk omawia jeszcze np. zasady argumentowania w oparciu o pewne typy związków przyczynowych, zwłaszcza z przyczyną materialną i sprawczą. Autor zwraca uwagę na rozumowania problematyczne związane z życiem praktycznym. Wyróżnia on dwa rodzaje przyczyn materialnych: a) trwałe — materia zachowuje swe właściwości zewnętrzne w wytworze, b) zmienne — materia zmienia swe właściwości zewnętrzne w wytworze. Przy istnieniu tych dwóch rodzajów przyczyn występują możliwości, nie ma zaś konieczności powstania skutku. Natomiast jeśli nie było przyczyn materialnych, to z konieczności brak skutków⁶³.

Druga grupa obejmuje rozumowania opierające się na definicjach opisach lub interpretacjach, wyjaśniających wewnętrzną naturę rzeczy. Warto zauważyć, że definicja w sensie klasycznym określa przedmioty przez ich cechy stałe, należące do istoty przedmiotu. Natomiast interpretacja u Mikołaja z Mościsk pojęta jest bardziej w sensie definicji, która niekoniecznie musi mieć budowę klasyczną, może być bowiem prostym terminem lub wypowiedzią, czasem nieco szerszą. *Descriptio significat naturam rei, sed eam explicat partim per essentialia, partim per accidentalia*⁶⁴.

Mikołaj z Mościsk omawia w podręcznikach logiki reguły zastępowania pewnych członów w rozumowaniach przez inne na mocy definicji, interpretacji, opisu czy transsumpcji:

- a) co orzeka się o definiensie, to można orzec o definiendum,
- b) o czym orzeka się definiens, o tym można orzec definiendum,
- c) co orzeka się o definiendum, to można o definiensie,
- d) o czym orzeka się definiendum, o tym można orzec definiens.

Istnieje także analogiczne zestawienie reguł negatywnych. Mikołaj z Mościsk reguły te rozciąga także na opis i interpretację. W nich występują dwa człony — wyjaśniany i wyjaśniający. Implicite można się tu dopatrzeć warunku, że postu-

⁶³ Podobnie apodyktyczny charakter mają rozumowania przechodzące od skutku do przyczyny materialnej.

⁶⁴ *Institutionum*, dz. cyt., 131.

lat adekwatnej budowy obowiązuje, zdaniem Mikołaja z Mościsk, także przy opisie i interpretacji.

Inaczej ma się sprawa ze wspomnianym wyżej *locus a transsumptione*, które oznacza zasadę: jeśli pewna funkcja zachodzi w stosunku do jednego argumentu, to zachodzi i w stosunku do drugiego przy równoważności obu argumentów. Ten rodzaj rozumowania w praktyce polega zasadniczo na zastępowaniu nazwy bardziej znanej przez nazwę mniej znaną. Ten typ rozumowania, zdaniem Mikołaja z Mościsk, opiera się na wprowadzeniu nazwy mniej znanej na miejsce bardziej znanej⁶⁵.

Wspomniane wyżej rozumowania *locus extra rem* obejmują grupę posługującą się stosunkami proporcji, podobieństwa, stosunkiem większego do mniejszego — pod względem pewnej cechy oraz mniejszego do większego.

Locus contra rem zawiera rozumowania oparte na regułach wnioskowania z przeciwieństwa, ze sprzeczności, z braku pewnej cechy z niepodobieństwa przedmiotów.

Niektóre z wyżej zasygnalizowanych reguł rozumowania praktycznego wynikające z dwóch ostatnich grup pozwalają tylko na wnioskowanie w sposób prawdopodobny. Interesujące jest, iż Mikołaj z Mościsk zwraca uwagę nie tylko na badanie podobieństw przedmiotów, ale również na reguły rozumowania opartego na różnicach przedmiotów.

3.2. WIĘŻ PRZYCZYNOWA

Problematyce różnych typów związków przyczynowych oraz rozumowaniom opartym na nich Mikołaj z Mościsk poświęca wiele uwagi w swych podręcznikach logiki. W przeciwieństwie do myśli średniowiecznej wysuwa on na czoło program badania przyczyn najbliższych. Natomiast *scientia perfecta*, jego zdaniem, jest poznaniem rzeczy przez przyczyny najbliższe. W tym kontekście Mikołaj z Mościsk podaje podział przyczyn na dwa rodzaje: *causa proxima* i *causa remota*. Pierwsza oznacza taką przyczynę, która jeśli działa, to z koniecznością powstaje skutek, natomiast jeśli przestaje działać, to z koniecznością znika skutek. Jeśli występuje drugi rodzaj przyczyn, to nie zaraz powstaje skutek, natomiast jeśli zostaje usunięta, to skutek zostaje także usunięty⁶⁶.

W wykładzie logiki Mikołaja z Mościsk zauważa się pogląd,

⁶⁵ Tamże, 132.

⁶⁶ *Elementa*, dz. cyt., 199—200; *Institutionum*, dz. cyt., 108.

że nauka ma cele obiektywne — poznanie natury rzeczy. Stąd pierwsze przesłanki muszą być utworzone *secundum ordinum naturae rerum*, a nie naszych wyobrażeń o rzeczach. Również pojęcia naukowe, które są instrumentem naszego poznania, powinny oddawać właściwą naturę rzeczy, którą określają. Wreszcie dla poznania natury rzeczy potrzebne jest zbadanie przyczyn, które stanowią źródło, tak wymaganej, pewności nauki.

Zwracając uwagę na rozumowanie przechodzące od przyczyn najbliższych do skutków, Mikołaj z Mościsk, podkreśla że przyczyny, które są wcześniejsze w czasie od swoich skutków, nie są przyczynami koniecznymi, lecz wolnymi⁶⁷ albo zdarzającymi się⁶⁸. Pierwszy rodzaj rozumowania cechuje pewność, natomiast wnioskowanie ze skutków o przyczynach odległych lub z tych przyczyn o skutkach odległych jest zawodne. Istnieje tu pytanie, czy trafnie zostały uwzględnione poszczególne ogniwa łańcucha przyczynowego.

Mikołaj z Mościsk, co wspomniano wyżej, podkreśla wielokrotnie, iż należy badać przyczyny najbliższe, ponieważ umożliwia to dostrzeżenie konieczności związku przyczynowego w ich działaniu. Występuje tu jednak pytanie, na czym właściwie polega więź przyczynowa pomiędzy zjawiskami. Dominikański filozof zwraca uwagę na sposoby przyporządkowania przyczyn do skutków, które zgodnie z duchem Renesansu mogą być trojakiemu sensu: warunek niezbędny, warunek wystarczający i niezbędny zarazem lub tylko warunek wystarczający.

W podęcznikach logiki Mikołaja z Mościsk można łatwo dostrzec, iż w spojrzeniu na więź przyczynową wykorzystuje on dwa poglądy: a) może istnieć wielość przyczyn w stosunku do danego skutku, b) przyczyny są specyficzne w stosunku do skutków, a skutki w stosunku do przyczyn w obrębie pewnych rodzajów zjawisk. Obok tego wprowadza on jednak jeszcze jeden ważny podział przyczyn: przeciwstawia przyczyny właściwe, czyli same przez się, przyczynom przypadkowym⁶⁹. W rozumieniu tych przyczyn autor wymienia taką więź rzeczową pomiędzy przyczynami samymi przez się a ich skutkami, że są one specyficzne w stosunku do skutków i *vice versa*.

⁶⁷ Zasadniczo przyczyn te oznaczają takie, które mają swe źródło w woli lub namiętności ludzkiej (np. Jakub Górski).

⁶⁸ *Causae contingentes* są w myśl ujęcia Mikołaja z Mościsk takie przyczyny, które nie są stałymi ogniwami łańcucha przyczynowego pomiędzy przyczynami odległymi w skutkach.

Przy takim rozumieniu istnieje wzajemna wewnętrzna adekwatność skutków do przyczyn i przyczyn do skutków. W takim kontekście ma walor konieczny, zarówno rozumowanie przechodzące od przyczyn do skutków, jak i od skutków do przyczyn.

Problematyka zasygnalizowanych wyżej typów przyporządkowania przyczyn i skutków powiązana jest w logice Mikołaja z Mościsk z analizą struktur zdań ogólnych. Rozwijająca się w kontekście stosunku pomiędzy przyczynami właściwymi i skutkami zarysowała się na tle rozwiązań nad zdaniami ogólnymi adekwatnymi. Warto zauważyć, iż gdy właściwy orzecznik orzeka się o właściwym podmiocie w sposób adekwatny, powstaje wtedy zdanie konieczne, gdyż, jak pisze dominikański logik, „podmiot jest konieczny w stosunku do orzecznika, a orzecznik w stosunku do podmiotu”⁷⁰.

Jedną z form adekwatnego orzekania jest użycie jako podmiotu i orzecznika dwóch pojęć, z których jedno oznacza właściwą przyczynę, drugie zaś jej skutek. Tu tkwi m. in. źródło myśli o adekwatnym przyporządkowaniu przyczyn i skutków, jednak tylko wówczas, jeśli jako przyczyny obierzemy przyczyny właściwe, które mają moc same wywołać z konieczności określone skutki⁷¹.

Zdaniem Mikołaja z Mościsk rozumowania oparte na związkach przyczynowych mają wartość demonstratywną, tylko wówczas, jeśli są oparte na ścisłej więzi przyporządkowania przyczyn i skutków.

Mając na uwadze zagadnienie związku przyczynowego warto jeszcze zwrócić uwagę na zastosowany podział przyczyn na zewnętrzne⁷² i wewnętrzne⁷³. Celem ich zilustrowania Mikołaj z Mościsk posługuje się przykładem dwóch rodzajów

⁶⁹ Por. S. Ziemiński — A. Spirało, art. cyt., 50—52.

⁷⁰ „... ubi est praedicatum, adaequatum subiecto, ibi est necessaria connexio, tam ex parte praedicati quam ex parte subiecti: hoc est, et praedicatum est necessarium subiecto, et subiectum praedicato: quia neutrum absque altero consistere potest” — *Institutionum*, dz. cyt., 117.

⁷¹ Por. T. Kotarbiński: *Z dziejów pojęcia teorii adekwatnej*, „Przeгляд Filozoficzny”, 40 (1937), 265—268. Z tekstów źródłowych porównaj np. F. Bacon: *Novum Organum*, Warszawa 1955, 165n.

⁷² Przyczyny zewnętrzne leżą poza samym przedmiotem, zdaniem Mikołaja z Mościsk.

⁷³ Przyczyny wewnętrzne związane są z samą naturą przedmiotu. Stanowią one cechy występujące w samej naturze przedmiotu, które pociągają za sobą pewne inne własności (*propria accidentia*).

przyczyn sprawczych. Po pierwsze, przyczyna sprawcza może występować przez działanie pewnego przedmiotu zewnętrznego, i w tym sensie jest ona czynnikiem, który dokonuje pewnego działania. Po drugie, przyczyna sprawcza stanowi cechę, która w sposób naturalny współtowarzyszy innym cechom i wywołuje je w danym przedmiocie. Ten drugi rodzaj, zdaniem Mikołaja z Mościsk, należy do przyczyn wewnętrznych.

Przy okazji omawiania związków przyczynowych warto jeszcze, idąc za dominikańskim filozofem, zwrócić uwagę na zagadnienie przechodzenia pewnej własności występującej w przyczynach na skutki. W pewnych wypadkach czynnik działający posiada wspólną cechę, lecz w wyższym stopniu nasilenia niż czynnik, na który działa.

W całości logiki Mikołaja z Mościsk można dopatrzeć się czterech podziałów przyczyn, oczywiście w kontekście związków przyczynowych:

1. przyczyny najbliższe — przyczyny odległe,
2. przyczyny właściwe — przyczyny przypadkowe,
3. przyczyny zewnętrzne — przyczyny wewnętrzne,
4. przyczyny sprawcze, materialne, celowe i formalne.

Pewność nauki wiąże Mikołaj z Mościsk z badaniem przyczyn najbliższych. Z nich bowiem uzyskuje się wiedzę pewną i niezawodną. Przyczyny zaś odległe mogą być bardzo różnorodne, a wnioskowanie ze skutków o nich jest niepewne. Trudno jest bowiem ustalić związek konieczny pomiędzy odległymi w czasie czynnikami a określonymi skutkami. Podkreślając bardzo często wartość badania przyczyn najbliższych i właściwych, dominikański logik sądzi, że gdy posiadamy wiedzę o koniecznych związkach przyczynowych można wtedy zastosować metodę demonstratywną, wyprowadzającą wnioski pewne⁷⁴. Ze szczegółów nie badał on jednak np. na jakich drogach rozumowań stwierdza się istnienie związków koniecznych pomiędzy przyczynami najbliższymi i skutkami. Jest to szczególnie ważne dla badań nad indukcją eliminacyjną i jej walorami poznawczymi.

Mikołaj z Mościsk zachowuje tradycyjny podział przyczyn, przy czym wzbogaca go jednak o inne, wykorzystując je w badaniach nad rozumowaniem praktycznym. Np. pojęcie przyczyny materialnej staje się płodnym elementem w analizie przedmiotu.

⁷⁴ Te same tendencje badawcze reprezentuje F. Bacon, a później także J. S. Mill.

4. PODSUMOWANIE

Twórczość filozoficzną Mikołaja z Mościsk należy traktować przede wszystkim jako pewien etap kariery naukowej, która zawsze w ówczesnych stopniach tej ostatniej znajdowała się na pierwszym, najniższym stopniu. Dopiero przejście przez etap artium upoważniało do rozpoczęcia studiów, a później kariery teologicznej, która była najwyższym stopniem kariery szkolnej.

Z twórczości filozoficznej Mikołaja z Mościsk zachowały się do naszych czasów tylko dwa podręczniki logiki. Dlatego trudno wnosić bliższe szczegóły odnośnie do jego koncepcji całości filozofii. Można tylko pośrednio przypuszczać, iż jako dominikanin komentował teksty Arystotelesa zgodnie z duchem Tomasza z Akwinu i jego szkoły.

Aż sześciokrotne wydanie podręczników Mikołaja z Mościsk, i to nie tylko w kraju, świadczyć może o ich popularności. Niesłusznie W. Wicher pomniejsza wartość tych dzieł, twierdząc, że są one „bez jakiegóś szczególniejszej naukowej wartości”⁷⁵. Wydaje się, że jako podręczniki szkolne były one bardzo cenne i pomocne w prowadzonych wykładach z zakresu logiki.

W całości wykładu logiki Mikołaj z Mościsk przyjmuje fundamentalny wkład Arystotelesa w utworzenie logiki jako systemu i nauki. Można odczuć atmosferę szacunku a nawet i czci dla dzieł Filozofa, niemniej zauważa się, iż odczytanie jego myśli nosi na sobie ślady Renesansu. Nowe zagadnienia, czy raczej zwrócenia uwagi np. na więź przyczynową, związki empiryczne w rozumowaniach czy wnioski o objawów o przyczynach nadal ukazywane są w formach terminologicznych czy układzie Stagiryty.

Mikołaj z Mościsk obok metody dedukcyjnej rozważa prawa logiki zdaniowej wychodząc tym samym poza ramy szkolnego sylogizmu kategorycznego. Całość tej ostatniej problematyki poprzedzona jest jednak wykładem związków międzyzdaniowych, omówieniem funktorów i wybranych praw logiki zdaniowej. Takie ujęcie przypomina współczesny wykład elementarny logiki dedukcyjnej, w której rachunek zdań poprzedza rachunek nazw. Dla budowania nauki o wynikach niezawodnych konieczna jest znajomość związków przyczynowych w naturze. W sferze praktycznej nie wystarcza tu jednak tylko

⁷⁵ Art. cyt., 211.

dedukcja, lecz wymagana jest indukcja, rozumowanie przez przykład czy entymemat.

W podręcznikach Mikołaja z Mościsk dostrzega się wyraźny kontakt z naukami humanistycznymi, językoznawstwem czy zagadnieniami społecznymi, mniej zaś z medycyną lub naukami przyrodniczymi. Jawiący się w tym kontekście postulat indukcji nie jest w pełni opracowany. Niemniej stanowi pewien stopień na drodze rozbudowy znaczenia rozumowań opartych na związkach empirycznych, a w szczególności na związkach przyczynowych.

Logika Mikołaja z Mościsk jest najbardziej kompletnym, a równocześnie przejrzystym i jasnym wykładem zasad logiki formalnej przełomu XVI i XVII wieku w Polsce. Potrafił on w umiejętny sposób połączyć koncepcję Arystotelesa, logiki stoickiej Cicerona oraz modernistów. Cechuje oba podręczniki postępowość ujęcia polegająca m. in. na oddzieleniu problemów logiki od elementów filozofii średniowiecznej, uwyrażeniu roli rozumowań opartych na relacjach empirycznych czy wreszcie uwagach dotyczących więzi przyczynowej.

Oдноśnie do zasług Mikołaja z Mościsk jako logika warto jeszcze przytoczyć, może panegiryczny, wiersz Mikołaja Żurawskiego, przekazany przez Szymona Starowolskiego:

*Quam fis doctrina prastans memorare tacebo,
O Moscicensis cetera scripta tua
Sufficiet Logicae mihi doctinam arte tyrones,
Signum doctorii posse docere brevi*⁷⁶.

**LA VIE ET L'OEUVRE PHILOSOPHIQUE
DE NICOLAS DE MOŚCISKA OP
(1559—1632)**

(Résumé)

Dans l'histoire de la pensée logique polonaise en XVI—XVII siècles on parle le plus souvent de l'héritage de Jacques Górski (†1585), Adam Burski (†1611) ou Martin Smiglecki (†1619?). On y doit joindre la logicien dominicain, Nicolas de Mościska. Il a joué un grand rôle dans

⁷⁶ Dz. cyt., 101.

*Jakże znakomity jesteś Mościcki, twą nauką,
Nie wspomnę o innych twych pismach;
Wystarczy logika, która uczoną sztuką w krótkim czasie
Doprowadzić może żaków do stopnia doktorskiego.*

(Przekład: Sz. Starowolski: *Setnik pisarzy*, dz. cyt., 194).

l'histoire de la province polonaise des dominicains, car il exerçait les fonctions administratives (prieur, vicaire de contrate, récteur). Il avait une grande influence par son activité didactique (les cours philosophiques, théologiques, ainsi que les conférences ascétiques) et par ses œuvres de théologie morale, d'ascèse et de mystique. On lui doit aussi deux manuels de la logique: *Institutionum logicarum* et *Elementa logices*, qui étaient édités au total six fois en Pologne et à l'étranger. L'ouvrage *Elementa ad universam Aristotelicam speculativam philosophiam* malheureusement a disparu.

Parmi les problèmes qui ont été traités dans ses œuvres logiques je me limite uniquement aux problèmes du raisonnement pratique et des liens causales, afin de montrer comment Nicolas de Mościska accorde les éléments d'Aristote avec l'idée de la Renaissance. Parmi les œuvres des logiciens polonais de l'époque celle de Nicolas de Mościska donne une présentation la plus complète, et en même temps la plus claire de la logique formelle. Son œuvre et non seulement celle de la logique, demande toujours à être étudié.